

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

KOROMPAY H. JÁNOS

*Arany János A nemzet napszamosai című dialógusa*¹

Kovács János (1846–1905), a kolozsvári unitárius főgimnázium történelem és angol szakos tanára, 1877-től igazgatója, 1873-tól a kolozsvári egyetemen az angol irodalom és nyelv magántanára 1882. június 10-én a következő levelet írta Arany Jánosnak:²

Mélyen Tisztelt Uram!

Az unitárius tanodák ifjúsága, tanáraival egyetértve, elhatározta, hogy a székely népköltészet halhatatlan gyűjtője, a feledhetlen költő és püspök Kriza János szülőházát (Nagy Ajtán, Háromszék) emléktáblával jelölni meg folyó évi július hó 16-án, s ez alkalomra emlék-albumot fog kiadni.³

Bocsássa meg nekünk, parányoknak, édes magyar nemzetünk legnagyobb költője, ha Kriza iránti lelkesedésünk tul-bátorra teszen! Óhaj-tásunk szerfelett merész. Tán a lehetetlennel határos. – Mindazáltal a cél nemes volta: reményt, a remény hitet ad, a hit pedig bátorságot önt belénk ohajtásunkat, alázatos kérésünket kinyilvánítani. Ha a Toldi-trilogia alkotója néhány soros költeménnyel szerencsétlenné irodalmi

¹ A tanulmány megírását az OTKA által támogatott K 60635. számú, *Arany János kritikai kiadása* című kutatás tette lehetővé.

² MTAK Kt K 513/1323. A boríték címezése: Nagyságos Arany János akad. titkár úrnak. – Helyben. – akad. palota.

³ Kriza János (1811–1875) szülőháza előtt 1882. júl. 30-án rendezték az emlékünnepet. A *Kriza-album* csak tíz évvel később jelent meg: szerk. és kiadta Kovács János, Bp., Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1892.

vállalatunkat, melylyel Krízának akarunk áldozni: meg vagyunk győződve, nagyobb és kedvesebb elégtétel lenne ez Kríza szellemének, és e szellemet őszintén tisztelő unitarizmusnak, mintha az a társadalom hozná babérkoszoruját a költő szülőházára, mely oly kevés elismeréssel adózott – míg élt – a „székely csalóányának”.

Az igazgatóság az emléklap tiszta jövedelmét a takarékpénztárba fogja elhelyezni, s kamatát önképzőköri pályamunkák díjazására fordítandja.
– Ha bátorságunk nem tolakodás, legyen szabad Mélyen Tisztelt Uraságod legbecesebb válaszáért esedeznünk: remélhetjük-e, hogy beces költemény-küldeményével – e hó 28-ig – megajándékozni kegyeskedik?
– Ha ellenben bátorságunk tul ment az illem és a józan ész határain: legbecesebb elnézését kérjük. Így is, úgy is maradunk

Mélyen Tisztelt Uraságodnak

Kolozsvár, (patak-utca 2.)

1882. június 10.

alázatos szolgálói:

– a szerkesztő bizottság nevében –

Kovács János

Györfly József Székely József

igazg. tanár s az

Gábor Albert

ünnepély vezetője

Arany – feltehetően még 1882. június 28. előtt – a következő választ küldte:

telegramm

Kovács János tanár úrnak

Kolozsvár.

Folyvást szenvedek, nem látok: visszavonultam az irodalomtól. Nem küldhetek verset.

Arany.

Ez egyik utolsó írásbeli üzenete. A fogalmazvány Kovács János levelének 4. oldalán található, felette azonban a következő szöveg szerepel:

A Nemzet napszámosai. (Album jótékonyág)

Napszámosok. Uram! egyik társunk, ki legjelesb volt köztünk, elhunyt és nincs miből megadni neki a végső tisztességet? kérünk temettesd el.

Nemzet. Ejnye, bizony kár, magam is megdicsértem néha? de ingyen még sem tehetem, mert a sir helye megterem négy tő burgonyát, a kopersó

deszkái tyúkólnak is használhatók, s <fejtül való> fejfája kapufélnek. Hanem, miután úgy is a ti fajtátok volt, ha eljőnétek mindnyájan nekem kapálni egy hétre, akkor meggondolnám a dolgot.

Napszámosok. Megyünk, megyünk, az Isten áldja meg! csak hogy szegény társunk ne maradjon temetetlen. (Előbb a kapálás azután a temetés megtörténik.)

Nemzet. Most már csókoljatok kezet nagylelküségemért...

Arany arra gondolhatott, hogy elküldi ezt a dialógust a *Kriza-albumba*, ahogy a cím mellé írt „(*Album jótékonyág*)” is jelzi; nem verses műről lévén azonban szó, erről lemondhatott.

A *Nemzet napszámosai* Vas Gereben 1857-ben megjelent regényének címét, a szöveg pedig annak zárószakaszát idézi; az „i n g y e n s í r á n k o z n a k” pedig az „ingyen még sem tehetem” előzményének tekinthető:

Láttak már önök színészt eltemetni?

„Ha láttak, tudni fogják, hogy ilyenkor a fél város kitódul, – Pista után is elláthatlan vonalban huzódott a közönség a temetőig, hisz hova kell szokatlanabb látvány, mikor a színházi koporsót komolyan eltemetik, s a sok komédiás oly keservesen sír, mintha pénzért tennék?... pedig ime,... nézzétek csak,... i n g y e n s í r á n k o z n a k!

’Kit temetnek?’ Kérdi egy jámbor falusi.

„A n e m z e t n a p s z á m o s á t.” Mondja a városi komolyan, ki választott embere az urnak, és azt is tudja, hogy midőn a színész így hal meg, akkor néma a közönség, és a magas égben az angyalok tapsolnak, fölébresztvén őt az ö r ö k ü d v ö s s é g n e k.

Arany a dialógus műfaji előzményeiről így emlékezik meg *A magyar irodalom története rövid kivonatban* című összefoglalás 12. részében:

[a] drámai vagy színi költészet egész mívelt Európában a középkori, úgynevezett *misztériumok* vagy *moralitásokból* fejtett ki. Így neveztek azon párbeszédben írott költemények, melyeknek tárgya vagy a biblia csodás elbeszéléseiből vététt (misztérium), vagy elvont fogalmak pl. erény és bűn voltak bennök allegóriai módon megszemélyesítve (moralitás); mindkettő pedig erkölcsi példázatokkal volt teljes.⁴

⁴ AJÖM X. *Prózai művek* 1., s. a r. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962, 479.

Ugyanott megemlíti a *Comico Tragoediát*, amelynek első szakaszában „a Jóságos cselekedet és a Vétek viszik a főszerepet.”

Maga a műfaj ritka Arany életművében: első ízben a [Szilágyi István *nevenapjára*] című (1843) köszöntőben jelenik meg, amely az ünnepeltnek *A magyar szókötés szabályai* című, pályanyertes munkájára játszik rá. A dialógus a *Maga a munka*, a *Bévezetés* és az *Előljáró beszéd* egymást követő részeiben először a Küszöb, a Kilincs és a Bölcsesség asszonya, azután az Olvasó, az Író és a Bölcsesség asszonya között, végül a Notabéné szájából hangzik el,⁵ s jellemző, hogy az alkalmi költészet e humoros formájában már maga az Író is szerepel:

MAGA A MUNKA:

KÜSZÖB: Mindezeknek utánna csak annyit akarok mondani, hogy figyelmezzon az érdeemes olvasó (de nem a Rosenkranz).

KILINCS: Attention! Kopogtassunk.

ODABENN A BÖLCSESSÉG ASSZONYA: „Herein! herein! kiált a felséges császár.” *Vitéz Johan Hány.*

BÉVEZETÉS.

AZ OLVASÓ: Engedelmet kérek! vezetetlen is be tudok menni.

AZ ÍRÓ: Nem, teremtette! musszájn úgy jőni, ahogy én vezetlek. Így, bal láboddal előbb, azután – egy nyomra egy lábbal kétszer ne lépj.

AZ OLVASÓ: Értem – de ne tessék olyan sebessen vezetni, mert felbukom.

AZ ÍRÓ: Semmi, semmi! Csak siess. Ha már benn vagyunk, Szerencsés Jó napot – vagy estvét kívánok – minthogy az Isten István –

A BÖLCSESSÉG ASSZONYA (*egy irgalmatlan sancos vászonpipából dohányozva, mert tudva van, hogy a bagolyt szereti.*) Üljetek le erre a somi kanapéra! Na ez derék rekruta! újonnan megnyerve a tudományoknak. Csak hiába! egy halász ha prédikál – fog sok ezer... körmös halat.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD:

NOTABÉNÉ: Engedelmet kérünk, az előljáró beszéd, éppen azért mivel mindig előljáró, nagyon elsietett. – majd talán elérjük utoljára.

⁵ *Arany János összes költeményei I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2003, 26–27, 1081.

Arany sógorához, Ercsey Sándorhoz 1857. október 17-én írt levelében is él az irodalomtörténeti kivonatban említett, erény és bűn, jóságos cselekedet és véték közötti dialógus önmagára vonatkoztatott formájával; ezúttal az „Én” folytat párbeszédet a „Restség”-gel:

Török szakad: meg kell lenni. Ma délután el kell indulni a levélnek hozzád. Igaz, nem készültem irni előbb, csak midőn Szalontáról hazaérek, – s most, miután szerencsésen itthonn vagyok, első dolgom, hogy tudósítalak utunkról. E volt legalább erős feltételem: de a mint hazaértünk, mindgyárt philosophálni kezdett bennem a röstség, s következő párbeszédet tartottunk. [„]Én. Na, még ma irok. Restség. De ugyan miről? Én. Hát az útról, hogy első nap Békésen, másik nap Szarvason háltunk, nem merészelvén a zsványhir miatt másutt hálni, mint városban, s csak harmadik nap délután értünk Szónokba. Hogy a szarvasi tanyánál egy kerekünk eltört, egyéb baj nem ért. Röstség. Na bizony! mintha ezt nem előbb megtudná Sándor a kocsis révén. Én. Föltéve hogy megtudja, de azt nem mondhatja el a kocsis, hogy Szolnokban 4 óráig vártuk a gőzöst, Czegléden kettőig, s csak 9-kor voltunk Körösön, a nélkül azonban, hogy kezünk lábunk kitört volna. Röstség. No, az igaz, de denique is azt Sándor magától kitalálhatja, mert ha feldől a vonat és A. J. nyaka kitörik, annak az ujságban is lenne valami nesze. Én. (hevesen) Hát a ki adta is! Ha semmi irnivaló tárgy nem volna <is>, maga a szives fogadtatás, melyben részesültünk, <nem> a rokoni szeretet és minden egyéb, hogy az illemt ne is említsem, nem azt követeli-e, hogy ne hagyjam, hosszú pórásra a levélírást, hanem rögtön irjak. Röstség. No, no barátom, ne oly tüzesen: hónap is nap lesz.” S azóta e párbeszéd mindennap megújult.⁶

A *Nemzet napszámosaiban* a cím az ironikus dialógus hagyományát követve válik ketté s folytatódik párbeszéd formájában, üzenete azonban nemcsak ironikus, hanem tragikus is. Fő hangsúlyait Kovács János levele is inspirálhatta:

Ha a Toldi-trilogia alkotója néhány soros költeménnyel szerencsétlenül irodalmi vállalatunkat, melylyel Krízának akarunk áldozni: meg vagyunk győződve, nagyobb és kedvesebb elégtétel lenne ez Kríza szellemének, és e szellemet őszintén tisztelő unitarismusnak, mintha az a társadalom hozná babérkoszoruját a költő szülőházára, mely oly kevés elismeréssel adózott – míg élt – a »székely csalóganynak«.

⁶ AJÖM XVII. *Levelezés* 3., s. a. r. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália és JANKOVICS László, Bp., Universitas, 2004, 107.

Ez a mondat egybeeshetett Aranyak *A régi panaszbán* (1877) kifejezett kritikájával, amelyben az „Eh! mi gondod a jövőre? Eh! a múlttal mi közöd? [...]» kérdéseire az önvád és a vád sorai következnek, s magyarázhatják a cím mellé írt „*Album jótékonyág*” jelentését is, amely szerint csak az íróársak segítségével születhet meg az ilyen vállalkozás. A múlt tapasztalatai is megerősítették ezt; Arany művei egyebek között a következő hasonló összeállításokban szerepelnek: *Losonci Phönix*, *Nagyenyedi Album*, *Gyulai Árvízkönyv*, *Alföldiek segélyalbuma*, *Szigeti Album*, *Árvízkönyv Szeged javára*, a Sárosi Gyula szerkesztette *Az én albumom*.

Az el nem küldött dialógusban a Napszámosok azt kéri a Nemzettől, hogy adja meg elhunyt legjobbjuknak a végtisztességét; a Nemzet azonban ezzel szembeállítja a hasznosság elvét: egy hét munkának kell megelőznie a végső búcsúztatást. A temetetlen Arany legfontosabb olvasmányainak egyik fő tárgya volt: már az Ótestamentumban

[a] legsúlyosabb büntetés s a legnagyobb szerencsétlenség volt s csak kivételesen, a legelvetemültebb bűnösöket sújtva találkozni ilyen esetekkel (például Jeroboám – *Királyok 1. könyve 14,11* vagy Jezabel – *Királyok 1. könyve 21,23* skk).⁷

Az *Iliászban* Agamemnon mondja (Devecseri Gábor fordításában):

Lágyszívű Meneláosz, ugyan mi a gondod ezekre?
Épp a te házadban gyönyörű dolgot cselekedtek
s éppen a trójaiak: ne kerülje ki szörnyű halálát
egy se kezüktől, még kit a méhében visel anyja,
még az a magzat sem menekülhet: vesszenek el mind
együtt Trójából, mind nyomtalan és temetetlen.

Ugyanez egyik legrégebb és legismertebb problémája Szophoklész *Antigonéjának* (amelyről Szilágyi István 1844. augusztus 9-én írt Aranyak); az *Aeneis* V. énekében Aeneasnak meg kell adnia egy temetetlen társának, Misenusnak a végtisztességét. Nem sokkal *A Nemzet napszámosai* előtt írhatta Arany *Harminc év mulva* című versét, amelyet 1879. augusztus 3-i levelében küldött el az *Athenaeum* naptára számára:

⁷ GÁBOR György, *Legtávolabb az Örökkévalótól (Az ókori zsidóság halál- és túlvilágképe és a héber Biblia)* = G. Gy., *A szentély és a vadak. (Az emlékezés technikái. Zsidó vallástörténeti tanulmányok)*, Bp., Új Mandátum, 2000, 92.

Álmimat gyakran látogatód most is,
Rég sír fedez, oh de nem nyughatol ott is,
Ha ugyan jámbor kéz teneked sírt ásott
S nem temetetlen bolyg földi alak-másod.

A Krizára való emlékezés tehát összefonódhatott Petőfi halálával, amely viszont az 1848-ban írt *Álom-valót* idézi fel:

Ott az égő falvak, rombadólt lakások,
A mezetlen inség, a jajkiáltások,
A vadonba elszórt temetetlen testek,
Mikre éh keselyűk, hollók gyülekeztek!

Az 1879 májusában befejezett *Toldi szerelmében* Endre, majd Durazzo jut hasonló sorsra, azt bizonyítva, hogy olvasmányok, életbeli tapasztalat és alkotás szerves egységet formálnak. Lajos előbb megbélyegzi az öccse elleni „isszonyú bűn”-t, majd – büntetésként – hasonlóképpen ítél:

Fekszel temetetlen, – hacsak elbukásod
Helyén idegen kéz a földbe nem ásott;
Ki fogá be szemed? ki siratott végig?...
Oh, ez isszonyú bűn felkiált az égig! (VII. ének)

Lajos ezt megtiltá, hogy el ne temessék,
Ablakon a kertbe oda alávessék,
Hol temetetlen várt késő kegyelemre,
Mint utcai koldus, öccse, szegény Endre. (XI. ének)

Látnivaló, hogy a temetlenség kérdése Aranyt egész életében foglalkoztatta; az 1854/1855. tanévben a következő címmel íratott értekezést a nagykőrösi gimnázium VII. osztályával: „Halottaink iránt kegyelettel viseltessünk.”⁸ Elmondható, hogy *A Nemzet napszámosaiban*, számos korábbi művével rezonálva, mintegy záróakkordként tulajdonítja ezt a rendkívüli, bár az alku folytán csak egy hétre szóló vétket magának a „Nemzet”-nek.

⁸ AJÖM XIII. *Hivatali iratok* 1. *Nagyszalonta – Nagykőrös – Budapest*, s. a. r. DÁNIELISZ Endre, TÖRÖS László, GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1966, 212.

A mű szókinccse más AJ-művekhez is kapcsolódik: „Rövid búcsút véssen a kapufél-fátul.” (*A Nagy-Idai cigányok*); „Előbbi ön-jét, úgymond, eltemette – / Csak még a fejfa hiányzik felette.” (*Bolond Istók*, II.); „Mellesleg olt fát, burgonyát kapál” (*Bolond Istók*, II. ének); „Zeng a búcsuének, a kapa megcsillan, / Fekszik a koporsó, odalent, a sírban” (*A hamis tanú*); „Azzal bezárul a mult, mint koporsó” (*Bolond Istók*, I.); s a *Kertben* című versben:

Műhely körül a bánatos férj
Sohajtvá jár, nyög nagyokat;
Ide fehérlenek deszkái,
Épen azok közt válogat.
Amaz talán bölcső leendett,
Menyegzős ágy eme darab:
Belőlük elhunyt hitvesének
Most, íme, koporsót farag.

Az ironikus dialógus fő újdonsága az, hogy a korábban elkülönülő tartományokba tartozó, korábbi versekre is utaló s azokat felidéző kifejezések: az „elhúnyt” – „legjelesb” – végső tisztességet” – „az Isten áldja meg!” – „szegény társunk” – „temetetlen” – „temetés”, másrészt a „négy tő burgonyát” – „tyúkólnak” – „kapufélnek” – „kapálni” sorozat, tehát a „legjelesb” embertől való egyszeri, emelkedett, ünnepélyes elbúcsúzás és a mindennapiság egyik leggyakoribb, legolcsóbb haszonnövénye, baromfija és tárgya közötti keveredés, sőt az utóbbiak elsőbbsége egyetemes értékszavarhoz vezet. A sír összevetése a négy burgonyatő helyével, a koporsóé a tyúkóllal, a fejfáé a kapuféllal, a kapálásé a temetéssel, s a természetes hierarchia megfordításának abszurdításában a kialakított temetésnek nagylelkűségként való felfogása olyan tragikus helyzetet teremt, amelyben a nemzet napszamosainak egymásért is meg kell aláznuk magukat. Sőt, nemcsak nekik: ha a legkiválóbbért ezt kellett tenni, mit várhat a többi? Nemcsak a színészért, nemcsak a költőért, mint Petőfi és Kríza, s nemcsak a múlt felidézett hőseiért kell meghozni ezt az áldozatot: kirajzolódó kultusza ellenére ezt várhatta, a nemzet egyik rendkívüli napszamosaként, az utolsó verseit író Arany is.